

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2026.38.313

Dejan Ajdačić

Wydział Filologiczny, Uniwersytet Gdański, Polska

ORCID: 0000-0002-4098-4660

e-mail: dejan.ajdacic@ug.edu.pl

Jednostki frazeologiczne z nazwami zwierząt domowych w języku polskim i serbskim z punktu widzenia stereotypów płciowych

**Phraseological units with names of domestic animals in Polish
and Serbian: A study of gender stereotypes**

Abstract: Existing studies on animal-based phraseology focus mainly on the Polish and Croatian languages and follow ethnolinguistic, cognitive, and cultural approaches. Animal idioms primarily serve to conceptualize human beings and most often carry negative evaluations, consistent with the human–animal opposition. A significant area of interest is the intersection of animal phraseology with gender stereotypes, shaped by cultural oppositions and bodily metaphors. This study discusses the views of such phraseologists and ethnolinguists as Anita Hrnjak, Alla Kirilina, Maciej Rak, Włodzimierz Wysoczański, Olga Kielak, Slobodan Novokmet, Edyta Koncewicz-Dziduch, and Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska. A comparison of Serbian and Polish idioms with words denoting domestic animals (cat, hen/rooster, dog, horse, goat, bull) indicates similarities between the two languages in selection of the prototypical representatives of specific traits to be expressed.

Keywords: Polish; Croatian; Serbian; Slavic languages; animal-based phraseology: domestic animals: comparison; gender stereotypes

W badaniach porównawczych nad frazeologią słowiańską występuje wyraźna asymetria w zakresie liczby prac poświęconych różnym parom językowym. W polskiej literaturze lingwistycznej najwięcej jest opracowań porównujących frazeologizmy polskie i rosyjskie oraz polskie i ukraińskie. Wśród nielicznych prac porównawczych, dotyczących frazeologizmów serbskich i polskich, brak jest studiów nt. frazeologizmów z nazwami zwierząt

domowych. Ważnymi pracami o zwierzętach są książki serbskich autorów: *Priroda u verovanju i predanju našega naroda* Tihomira Đorđevića (1958), *Nazivi životinja u srpskom jeziku* Slobodana Novokmeta (2020), *Slika prirode u srpskom jeziku* Gordany Štasni i Gordany Štrbac (2022).

Dzięki bliskości systemu frazeologicznego języków chorwackiego i serbskiego możliwe jest – w badaniach nad porównaniami polsko-serbskimi frazeologizmów z nazwami zwierząt domowych – odwołanie się do ustaleń frazeologicznych zarówno polskich kroatystów, jak i chorwackich polonistów. Na specyfikę ekwiwalencji i nominacji frazeologicznej obu języków zwracały uwagę w swoich artykułach Ivana Vidović Bolt, autorka książki *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji* (2011) oraz redaktorka tomu zbiorowego *Životinje u frazeološkom ruhu. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa* (2014), w którym opublikowano artykuł Joanny Szerszunowicz (2014). Marinela Aleksovski porównała chorwackie i polskie przysłowia z leksemem *pas* (Aleksovski 2007).

W języku polskim porównanie frazeologizmów chorwackich i polskich zawierających komponent nazw zwierząt zostało przeprowadzone w książce Edyty Koncewicz-Dziduch *Świat zwierząt w języku i kulturze. Studium porównawcze polskich i chorwackich frazeologizmów animalistycznych* (2025). Autorka z różnych perspektyw przeanalizowała frazeologizmy, przedstawiła najnowszą literaturę oraz włączyła współczesne podejścia z zakresu zookrytyki i studiów nad zwierzętami (*animal studies*).

Teoretyczne podstawy badań autorek oparte są na pracach etnolingwistów (E. Rosch, A. Wierzbicka, J. Bartmiński, W. Chlebda, R. Tokarski). W tej metodologii osadzona jest także książka Olgi Kielak (2020), w której – zgodnie z metodą opracowaną w ramach szkoły lubelskiej – przedstawiono i zbadano różne aspekty stosunku języka polskiej kultury ludowej do zwierząt domowych. Prace poświęcone polskim jednostkom frazeologicznym zawierającym nazwy poszczególnych zwierząt domowych są liczne – od studium o kotach autorstwa Janusza Anusiewicza (1990), poprzez artykuł Katarzyny Mosiołek-Kłosińskiej *Motywacja związków frazeologicznych zawierających wyrazy pies i kot* (1995), aż po artykuły i książki Macieja Raka o zwierzętach w polskich gwarach (2007a, b, 2016). Włodzimierz Wysoczański w artykule *Opozycja homo – animal z perspektywy reguł postępowania (na materiale frazemów wybranych języków)* (2003) zebrał obszerny materiał stałych porównań, obejmujący również porównania odnoszące się do zwierząt domowych. Autor powrócił do tego tematu w książce *Kody językowo-kulturowe w polskiej frazematyce gwarowej*, przytaczając w rozdziale *Zwierzęta trzymane w zagrodzie i w domu* przykłady dotyczące konia, bydła, krowy/byka, kozy, owcy/barana, osła, świni, królika, psa i kota

(Wysoczański 2023: 737–761). W tekście *Wartościowanie w animalistycznej frazeologii gwar polskiej części Podtatrz* Maciej Rak dokonał uogólnienia specyfiki jednostek frazeologicznych zawierających leksemy nazywające zwierzęta:

1) większość frazemów animalistycznych skupia się na człowieku – służy opisowi jego cech psychicznych i fizycznych; 2) w tych jednostkach pojawiają się przede wszystkim nazwy zwierząt bliskich człowiekowi – hodowanych przez niego, często obserwowanych, stanowiących zagrożenie albo w jeszcze jakiś inny sposób zwracających na siebie jego uwagę; 3) frazematyka animalistyczna stanowi grupę bardzo bogatą, podobnie jak frazematyka somatyczna; 4) w zdecydowanej większości frazemy z komponentami zwierzęcymi wnoszą negatywne wartościowanie, zgodnie z wykładnią opozycji homo – animal (Rak 2016: 95–96).

Stereotypy płci w badaniach lingwistycznych

Inspiracją do podjęcia badań nad aspektami płci w polskich i serbskich frazeologizmach stała się rozprawa doktorska kroatystki i rusycystki Anity Hrnjak, poświęcona aspektom genderowym w chorwackich i rosyjskich jednostkach frazeologicznych (Hrnjak 2015), wydana następnie w formie książki pt. *Frazeologija u rodnome okviru* (2017), a także artykuły dotyczące stereotypów płciowych we frazeologizmach języka chorwackiego lub rosyjskiego i chorwackiego (por. np. Hrnjak 2018, 2024).

Autorka w swoich pracach opiera się na założeniach Ałły Wiktorowny Kiriliny, zawartych w rozprawie *Gendernye aspekty jazyka i kommunikacii*, obronionej w Moskwie. Anita Hrnjak (2015: 55) podkreśla znaczenie metafor cielesnych. Autorka, nawiązując do książki Kiriliny (2004: 129–130), wskazuje, że szeregowi opozycji: natura – kultura, aktywność – pasywność, racjonalność – irracjonalność, logika – emocja, duch – materia, władza – uległość, przypisywane są odpowiednio męskość i kobiecość, co prowadzi do powstawania wyobrażeń o tym, co jest prototypowo męskie, a co prototypowo kobiece w świadomości zbiorowej i indywidualnej. Wynika z tego, że mężczyźni postrzegani są jako bardziej aktywni, racjonalni i dominujący niż kobiety, którym przypisuje się bierność, irracjonalność i uległość (Hrnjak 2015: 57). Autorka pisze: „Wszystkie stereotypy płciowe charakterystyczne dla społeczeństw patriarchalnych, według L. Popović (2008), można sprowadzić do czterech zasad: 1) zasada roli płciowej, 2) zasada ideologii płciowej, 3) zasada różnicowania płciowego oraz 4) zasada identyfikacji płciowej” (tamże: 59). Prototypowo stereotypy płci w kulturze mają odmienne aspekty językowe.

Przecięcie stereotypów płciowych ze stereotypowymi właściwościami zwierząt można pogrupować według nazw zwierząt we frazeologizmach

(np. pies/suka, kocur/kotka, koń/klacz) lub według cech (np. wyglądu, psychologii, ról społecznych itp.).

Diachronia – zmienność i wielostadialność frazeologizmów

Zmiany w języku i kulturze prowadzą do przeobrażeń w systemie frazeologicznym – do zmian częstości użycia frazeologizmów, do zanikania jednych i pojawiania się nowych, a także do przesunięć znaczeniowych. Frazeologizmy zawierające wyrazy nazywające zwierzęta domowe stanowią stabilną, lecz zarazem podatną na przemiany część systemu frazeologicznego. Wraz z osłabieniem silnej dominacji mężczyzn w kulturze możliwe są również zmiany w statusie frazeologizmów wyrażających stereotypy płciowe.

Śledzenie takich przemian w kulturze przedpiśmiennej jest trudne, jednak wraz z pojawieniem się piśmienności oraz słowników historycznych, które rejestrują także frazeologizmy z różnych epok, możliwe staje się badanie procesów zanikania, ożywiania i powstawania nowych jednostek frazeologicznych. Ogólnie rzecz biorąc, zmiany ich form i akcentów znaczeniowych wynikają z przemian kulturowych – zarówno w odniesieniu do zwierząt, jak i w relacjach między płciami.

W kulturach ludowych o charakterze patriarchalnym, w których różnica między stopniami dojrzałości ludzi młodych miała niewielkie znaczenie, funkcjonowały z pewnością inne znaczenia niż w dzisiejszej kulturze masowej, w której kobiety są wyemancypowane, a młodość cieszy się szczególnym prestiżem. Niegdyś od kobiety oczekiwano bierności i uległości, jednak niektóre gatunki folkloru, zwłaszcza pieśni miłosne i przyśpiewki o charakterze erotycznym, mogą ukazywać odmienne relacje między kobietami a mężczyznami.

Wraz z nadejściem nowoczesności, emancypacją kobiet i uzyskaniem przez nie praw – od sufrażystek, przez ruch hipisowski, aż po feminizm – sytuacja uległa znacznym przeobrażeniom. Nie oznacza to jednak, że wyrażenia używane dawniej znikły: nadal funkcjonują w języku jako element dziedzictwa kulturowego, choć nie odzwierciedlają już w takim stopniu jak dawniej poglądów jego użytkowników. Slobodan Novokmet wykazał, że szereg serbskich frazeologizmów opublikowanych przez Vuka Karadžicia w książce *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi* (1836) nie jest obecnie używanych, natomiast współcześnie funkcjonują wyrażenia, których Karadžić nie zapisał (Novokmet 2024). W analizie starszych frazeologizmów można zwrócić uwagę na znaczenia płciowe, z dbałością o uchwycenie specyfiki danych okresów historycznych odnotowanych w słownikach.

Podkreślona męskość

W kulturze ludowej Serbów i Polaków męskość ujmowana jest wieloaspektowo – obejmuje zarówno cechy związane z siłą fizyczną, odwagą i odpowiedzialnością, jak i witalność oraz potencjał prokreacyjny. W tym kontekście od mężczyzny oczekuje się odwagi i zdecydowania, wykonywania ciężkich prac oraz ochrony rodziny, natomiast cechy takie jak tchórzostwo, bierność czy nieodpowiedzialność oceniane są negatywnie. Doświadczenie ludzi żyjących w bliskim kontakcie ze zwierzętami domowymi sprzyjało przenoszeniu obserwowanych modeli relacji między samcami i samicami na relacje międzyludzkie. W języku serbskim, także we współczesnym użyciu, funkcjonuje stereotyp męskości, wyrażany m.in. za pomocą takich określeń, jak: *vidi mačora*, *kakav mačor*, *pravi mačor*, *glavni mačor*, nawiązujących do utrwalonych wyobrażeń o kocurze jako figurze dominującej wobec kobiety, natomiast wyrażenia *stari mačor* i *prevejani mačor* odnoszą się do mężczyzny starszego lub obdarzonego dużym doświadczeniem.

Pravi petlić – w sensie przenośnym oznacza walecznego, a czasem także zaradczego mężczyznę. *Pravi konj* w języku serbskim ma znaczenie obraźliwe, natomiast pochwalnie brzmią wyrażenia *pravi pastuv*, *pravi ždrebac*, które wyraźnie podkreślają potencję mężczyzny, co znaczeniowo bliskie jest *pravi jarac*. Brak pożądanych cech męskich nie jest wyrażany za pomocą wyrażen zawierających ten komponent. Olga Kielak w książce *Zwierzęta domowe w języku i kulturze* pisze że koń, byk, baran czy kozioł „symbolizują męskoznę, męską życiodajną siłę i witalność oraz sprawność seksualną” (Kielak 2020: 197).

Podniecenie erotyczne – rozwiązłość

Od czasu publikacji badań nad erotycznym folklorem w czasopiśmie *Anthropophiteia* i *Kriphadia* Friedricha Solomona Krausa na początku XX wieku (Horváth, Joković 1992), słowiańscy badacze (folkloru i etnolingwiści) zaczęli zwracać uwagę na znaczącą rolę zwierząt w figuratywnym nazewnictwie narządów płciowych i działań. W tradycji polskiej istotne miejsce zajmuje artykuł Jerzy Bartmińskiego „*Jaś koniki poił*” (*uwagi o stylu erotyku ludowego*) (1974) oraz książka Dobrosławy Węzowicz-Ziółkowskiej *Miłość ludowa. Wzory miłości wieśniaczej w polskiej pieśni ludowej XVII–XX wieku* (1991). W książce Olgi Kielak *Zwierzęta domowe w języku i kulturze: Studium etnolingwistyczne* (2020) omawiana jest symbolika cech płciowych konia, świni i kozy.

Kot. Joanna Szadura pisze o silnym wzmocnieniu popędu seksualnego u kotów w miesiącu marcu, z czego powstała nazwa *kot marcownik*, a także termin *marcowanie* – *Kotka marcuje się dwa, trzy razy na rok* (WSJP, v. Szadura 2024: 296–297): czasownik *marcować (się)*: ‘odczuwać i zaspokajać popęd płciowy (mówiąc o kotach, zajęcach, żbikach, rysiach), potocznie ‘o kotach domowych, niektórych dzikich oraz o zajęcach: odczuwać i zaspokajać popęd płciowy, co zazwyczaj ma miejsce w marcu’. Warto dodać, że w gwarach czasownik *marcować* oznaczał również ‘chodzić do innych kobiet, będąc żonatym’. Autorka wspomina także *kocie wesele, marcową miłość* (2024: 299), jak również polskie przysłowia typu: *Przy jednej dziurze to i kot zdechnie; Im kot starszy, tym ogon twardszy; Im więcej kota głaszciesz, tym więcej ogon podnosi; Głaszcz ty kotowi skórę, a on ogon w górę* (Szadura 2024: 305).

Edyta Koncewicz-Dziduch, w analizie chorwackich i polskich frazeologizmów związanych z kotem, wskazuje na przypisywaną temu zwierzęciu nadmierną pożądlivość oraz silny popęd seksualny: *kochliwy jak kot w marcu; biegać jak kot w marcu*, co odpowiada chorwackim ustalonym porównaniom *lud kao februarški mačak; zaljubiti se/bit i zaljubljen kao mačak; naložen i kao mladi mačori u februaru* (Koncewicz-Dziduch 2025: 74). Różne miesiące rui kotów na chłodniejszej północy i cieplejszym południu odzwierciedlają się w różnych miesiącach przypisanych do okresu największej aktywności kotów.

Pies. W języku serbskim brak jest frazeologizmów podkreślających aktywność seksualną psów, natomiast większy nacisk kładzie się na suki podczas rui. Polski wyraz *pies na kobiety / na baby* o pejoratywnym znaczeniu oznacza *mężczyznę, który nadmiernie interesuje się kobietami i chętnie z nimi romansuje, rozwiązłość seksualna: pies na baby/kobiety; suka: jak suka w rui; (chorw.) kuja: kao kuja s lanca* (Koncewicz-Dziduch 2025: 71).

Koń. W tekście „*Jaś koniki poił*” (*uwagi o stylu erotyki ludowej*) Jerzy Bartmiński pokazał, że koncepcja ciała w pieśni ludowej jest podporządkowana wymogom różnych gatunków pieśni miłosnej. Jednym z nich jest styl wysoki, który respektuje tabu językowe w nazwach intymnych części ciała; w jego obrębie do przedstawienia aktu płciowego wykorzystuje się obrazy-symbole: picie wody (dziewczyna poi konia itp.), niszczenie rośliny (konik depta pasterniczek lub ogródek) oraz zbieranie owoców (1974: 18–19). Olga Kielak podaje przykłady dla konia jako symbolu męskości i siły erotycznej w ludowym senniku: *Jak konie sie snio, to kawalerzy; A konie to znów chłopcy; Konie to so mężczyźni* (Niebrzegowska 1990: 44; Kielak 2020: 197–198). Autorka dodaje, że *ogier* to nie tylko ‘zdolny do rozplodu koń’,

ale także ‘młody chłopak aktywny seksualnie’ (Niebrzegowska-Bartmińska 2016: 209; Kielak 2020: 197).

Kozioł i byk. Wśród samców zwierząt domowych wyróżniają się *jarac* i *bik*. W języku serbskim czasowniki odnoszące się do aktu płciowego: *mrčiti*, *prčiti*, które dotyczą kóz, używane w kontekście relacji mężczyzn i kobiet mają niższy rejestr stylistyczny.

Współczesny kocur i neofrazeologia

Znacznie większa obecność kotów we współczesnych mieszkaniach miejskich, gdzie funkcjonują one jako bliskie zwierzęta towarzyszące człowiekowi, w porównaniu z ich rolą w tradycyjnej kulturze wiejskiej, sprzyja zmianie sposobu ich postrzegania, wynikającej z odmiennego charakteru relacji człowieka ze zwierzęciem. Mimo że we współczesnej kulturze popularnej powstają nowe stereotypy dotyczące kocurów i kotek, czego przykładem są choćby stale głodny Garfield i jego dziewczyna Arlene, kotka o różowym futrze, gęstych rzęsach i dużych wargach, nie odnotowuje się frazeologizmów, które odzwierciedlałyby te przemiany.

W języku serbskim *debeli mačak* nie ma znaczenia przenośnego, lecz po prostu oznacza dosłownie grubego kota. Natomiast w języku polskim *tlusty kot* funkcjonuje jako określenie pejoratywne, odnoszące się do bogatych, chciwych i uprzywilejowanych przedstawicieli elit żyjących w przepychu kosztem innych.

Nowe wzorce kulturowe i genderowe umożliwiają pojawianie się nowych wyrażań. Anita Hrnjak przywołuje przykład zwrotu *modni mačak*, który jest nowy w języku chorwackim – stał się możliwy dopiero w czasach współczesnych i byłby niewyobrażalny w systemie frazeologicznym minionych epok.

Wyrażenie *modni mačak* w Chorwacji wiąże się z osobą stylisty Marka Grbinicia, jednak zyskało również popularność w Serbii. Na portalu vesti.rs ukazał się krótki artykuł zatytułowany *Hrvatski modni mačak vreba srpske cice*. W tym przypadku stereotyp kocura uwodziciela został powiązany z jednym z określeń atrakcyjnych kobiet w języku serbskim – *cice*. Aluzja do związków miłosnych osób ze świata estrady została tu wyrażona metaforycznie poprzez istniejące stereotypy dotyczące relacji miłosnych między kotami.

Podkreślona kobiecość

O związku leksemu *mačka* z jednym ze znaczeń, które łączą go z kobietą w języku serbskim, pisały Gordana Štasni i Gordana Štrbac:

Nominacja kobiety [...] zoonimem *kot* występuje przede wszystkim w ramach jej złożonej struktury semantycznej, poprzez wyodrębnienie znaczenia potocznego wskazanego w punkcie 3. w *RSANU* – „atrakcyjna, pociągająca kobieta”, na którego ukształtowanie najprawdopodobniej wpłynęły kobiece atrybuty przypisywane kotu w naszej kulturze i poza nią (np. uroda, zmysłowość itp.). Znaczenie to można w tym przypadku interpretować jako rezultat działania metafory opartej na semie ekspresji kolektywnej, u której podstaw leży ekwiwalencja: kobieta jest podobna do kota. Sem ekspresji kolektywnej ma charakter złożony, ponieważ obejmuje informacje dotyczące zarówno zewnętrznych, jak i – umownie rzecz ujmując – wewnętrznych cech określanego zwierzęcia¹ (Štrbac, Štasni 2024: 84).

W języku polskim i serbskim nazwy zwierząt w formach hipokorystycznych są często używane jako wyrazy pieszczotliwe. W ten sposób do ukochanej kobiety można zwrócić się *maco*, *mače*, *mačkice*. Obok tych nazw występuje także słowo *cica*, które odnosi się nie tylko do kotki w znaczeniu pieszczotliwym, lecz również do atrakcyjnej dziewczyny lub kobiety. Jeden z autorów internetowej strony słownikowej Vukajlija definiuje *cicę* w sposób opisowy, przy czym wyrażenie to funkcjonuje w języku potocznym szeroko, bez ograniczeń wiekowych: „Osoba ženskog pola, mladja od 35 ili dobrodržeća do 40, slatka, seksi, fino obučena, inteligentna i zabavna, jednostavno ne dovoljno dobra da bude žena ili devojka ali idealna za 'večeru' i akcije” (Vukajlija).

W języku polskim używa się form pieszczotliwego adresatywu do ukochanej osoby – *kotku*, *kicia*. Postrzeganie piękna, elegancji ruchów oraz miękkości w wyglądzie i zachowaniu kotów doprowadziło do powstania porównania *umiljata kao mačka*. Podobnie jak w języku serbskim i chorwackim *mačka*, również w języku polskim w znaczeniu przenośnym może ona odnosić się do młodej, atrakcyjnej kobiety – *kociak* (Koncewicz-Dziduch 2025: 72). Słownik opisuje to słowo jako ‘dziewczyna lub młoda kobieta, odznaczająca się szczególnym wdziękiem i atrakcyjnością seksualną’ (WSJP).

Kura. Określenie *stara koka* wśród Serbów i Chorwatów może oznaczać kobietę, która nie jest już młoda, lecz wciąż seksualnie atrakcyjna. Anita Hrnjak podaje interesujące wyjaśnienie motywacji tego frazeologizmu: „U njegovoj osnovi ponovo nalazimo gastronomsku metaforu jer je nastao redukcijom ustaljenog izraza *stara koka*, *masna (dobra) juha* u kojem se ne više

¹ Przekład własny autora artykułu. „Tako je nominacija žene [...] zoonimom mačka zastupljena najpre u okviru njene složene semantičke strukture, izdvajanjem žargonskog značenje pod tačkom 3 u *RSANU* ‘zgodna, privlačna ženska osoba’, na čije su stvaranje najverovatnije uticali ženski atributi pripisivani mački u našoj kulturi i šire (npr. lepota, senzualnost i sl.). Ovo značenje u tom slučaju može se tumačiti kao rezultat delovanja metafore zasnovane na semi kolektivne ekspresije, kojoj je u osnovi ekvivalencija: žena je slična mački. Sema kolektivne ekspresije je kompleksna, jer ona obuhvata informacije koje se tiču kako spoljašnjih tako i uslovno rečeno unutrašnjih karakteristika imenovane životinje”.

tako mlada, ali izuzetno privlačna žena koja rado ističe svoj seksipil, poistovjećuje s ukusnom masnom juhom kakva se dobiva kuhanjem stare kokoši.” (Hrnjak 2015: 82). Slobodan Novokmet zauważa natomiast, że w języku żargonowym prostytutka bywa określana jako *koka* (Novokmet 2020b: 319).

Rozwiązłość

Bydło. W książce Olgi Kielak zostały przedstawione stereotypy płciowe związane z pasieniem bydła, w których zestawia się sytuację samotnej dziewczyny, z którą mężczyzna odbywa stosunek seksualny. Autorka przytacza formuły, które w polskiej kulturze ludowej oznaczają akt seksualny: *pastuch pędzi bydło i robi motowidło; dziewczyna napasie bydło, Jaś kręci sidła wedle jej bydła* (SSiSL 3/1: 70, zob. Kielak 2020: 77). Wysoczański (2023: 738) przytacza przykłady z polskich gwar, w których kategoria „bydła” obejmuje również konie, np.: *być za ogierem, kobyła irczy za ogierem, chcieć się odbić, kobyła chce do konia, kobyła chce do ogiera, pali się do konia, pali się do ogiera*. W polszczyźnie standardowej BYDŁO nie obejmuje koni; rozszerzenie to występuje jedynie w niektórych gwarach wiejskich, co pokazuje różnice w sposobie klasyfikacji zwierząt między językiem literackim a regionalnymi wariantami.

Suka. Maciej Rak wskazuje na frazeologizmy pochodzące z języka potocznego, które sugerują, że wszystkie kobiety są rozwiązłe: *{ktosi} cieką się jak suka; {ktosi} pasie psy* (Rak 2016: 101–102). W słowniku Karadžića przy przysłowiach odnoszących się do *kuja* znajdujemy następujące przykłady: *dok kuja repom ne vine, neće pas za njom potrčati; dok kuja repom ne mrdne, pas je ne dira; da kuja ne vrti repom, ne bi za njom psi išli*. W serbskim internetowym słowniku slangu notowany jest również zwrot *kuja w teranju*. Wyrażenie to stosuje się w odniesieniu do kobiety, za którą odwraca się lub o którą zabiega liczne grono mężczyzn (Vukajlija)².

Opieka nad potomstwem

Kura. W przypadku kur, potocznie nazywanych *koke* lub *kvočke*, ich role płciowe w jednostkach frazeologicznych uwydatniane są poprzez siedzenie na jajach lub troskę o pisklęta: *sedi ko kvočka na jajima*. Znaczenie tego frazeologizmu wskazuje jednak na brak działania, stan bierności. Troskę o potomstwo wyraża ustalone porównanie *čuvati koga kao kvočka piliće*.

² Przekład własny autora artykułu. Kuja u teranju, koristi i za personu ženskog pola za kojom se okreće, ili je prati veliki broj muskaraca (Vukajlija).

Krowa. Zarówno w języku serbskim, jak i w polskim, stereotypy krowy są powiązane z figurą matki oraz z macierzyńską troską. Vuk Karadžić w swoim zbiorze odnotowuje serbskie przysłowie *Lijepo bleji, ali zlo doji*, które odnosi się do sytuacji, w której osoba mówi przyjemne rzeczy, ale w rzeczywistości jest nieczuła lub obojętna (Karadžić 1836). Przysłowie to odwołuje się do obrazu nieuważnej, zaniedbującej matki.

Rozproszona dystrybucja płciowa

W języku serbskim można zaobserwować różnice pomiędzy frazeologizmami i pojedynczymi leksemami zawierającymi komponenty *pas* lub *ker* w opozycji do *kuja*, *mačor* – *mačka*, *petao* – *kokoška*, *bik* – *krava*, *jarac* – *koza* oraz *ovan* – *ovca*. W przytoczonych przykładach nominacje leksykalne oraz frazeologiczne schematy znaczeniowe podkreślają różnice pomiędzy męskością a kobiecością oraz ich konceptualizację, zarówno w znaczeniach jawnych, jak i ukrytych.

Jednakże istnieją frazeologizmy, w których określenie płciowe jest mniej wyraziste. O człowieku można powiedzieć *glup kao vo*, ale także *glup kao ovca*, przy czym to samo wyrażenie porównawcze może odnosić się do kobiety: *glupa kao ovca*. Chociaż istnieje różnica płciowa między nazwami samca i samicy, w tym przypadku nie musi ona być zachowana.

Jeżeli ktoś chce w sposób obraźliwy skomentować nadmierną tuszę danej osoby, może powiedzieć *debeo je kao svinja* w odniesieniu do mężczyzny, ale równie dobrze *debela je kao svinja* w odniesieniu do kobiety.

Wygląd zewnętrzny człowieka, porównywany z wyglądem zwierząt domowych, oddawany jest za pomocą utrwalonych porównań, które niekiedy mogą mieć charakter płciowo nacechowany i wskazywać na szczególne cechy wyglądu mężczyzn lub kobiet. W niektórych przypadkach możliwe jest odniesienie porównania do obu płci.

Anita Hrnjak zauważa, że chorwackie ustalone porównanie *debeo kao svinja* odnosi się do „oba spola domaće životinje”, co znajduje potwierdzenie również w języku serbskim. Podobnie uzasadnione jest stwierdzenie autorki, iż *debeo kao prasac* może stanowić formę szczególnie podkreślającą płęć męską osoby otyłej (Hrnjak 2015: 94).

Cechy psychologiczne – gadulstwo

Kura. Anita Hrnjak pisze: „kobieta jako istota rozumna i duchowa w analizowanym korpusie jest reprezentowana największą liczbą frazeologizmów odnoszących się do jakiejś negatywnej cechy, takiej jak ograniczenie intelektualne, gadulstwo lub kłótniowość” (Hrnjak 2018). W języku serbskim *kokoške* pojawiają się w ustalonych porównaniach *priča kao kokoška* lub *kokoške u dvorištu* – używane są wobec kobiet, często pejoratywnie lub szyderczo, w znaczeniu ‘dużo mówią o nieistotnych sprawach’. „Sedele su i kokodakale ceo dan” (czasownik *kokodakati* w znaczeniu przenośnym ma znaczenie ‘obgadywać, paplać’).

Kokoška jest zarówno wśród Serbów, jak i Polaków symbolem gadulstwa i wyraźnie podkreśla cechę płciową związaną z kobietami. *Ale z niej kura! Cały czas plotkuje i nic mądrego nie powie.* Czasowniki serbskie *kokodakati* i polskie *gdakać* w znaczeniu przenośnym oznaczają gadulstwo, nadmierne mówienie, obgadywanie. *One gduczą jak kury na podwórku. Plotkują jak kury na grzędzie.*

Krowa. Maciej Rak w pracy *Wartościowanie w animalistycznej frazematyce gwar polskiego Podtatrza* przytacza przykład *{ktosi} miele jynzorym jak krowa ogónym*. W wymienionych porównaniach, w zależności od kontekstu, aktualizowane są znaczenia od ‘krzyczeć’, przez ‘dużo mówić’, po ‘plotkować’ (Rak 2016: 99). Warto byłoby sprawdzić w słownikach serbskich gwar, czy istnieje podobny zwrot.

W książce Vuka Karadžića przytoczono porównanie *opasala se jezikom kao kuja repom* wobec gadatliwej kobiety. *Kuja* oznacza samicę psa, więc w tym porównaniu wyraźnie zaznaczone jest parametry płciowości.

Głupota

W przypadku zakochanych kobiet istnieją w języku serbskim i chorwackim ustalone porównania typu *zaljubljeni kao guska* i *zaljubiti se kao guska*. Anita Hrnjak wyjaśnia motywację tego porównania kojarzeniem zakochanej kobiety z gęsią, tj. zwierzęciem domowym, które stereotypowo kojarzy się z głupotą i ograniczonymi zdolnościami intelektualnymi. Takie porównanie opiera się na utrwalonym przekonaniu, że zakochanie jest stanem, w którym człowiek, przytłoczony uczuciami, nie potrafi racjonalnie myśleć i często podejmuje nierozsądne działania. Zakłada się przy tym, że osoba głęboko zakochana jest całkowicie bezkrytyczna wobec ukochanej osoby (Hrnjak 2015: 133).

Głupie kobiety w serbskich ustalonych porównaniach wiąże się z krowami – *gleda tupo kao krava*, oraz z gęsiami – *glupa kao guska*. Stereotypy niezwiązane z podziałem płci sugerują, że *kokoške* uważane są za głupie. Stąd użycie określenia serb. *kokoška* wobec kobiety wskazuje na wątpliwość co do jej zdolności intelektualnych. W języku polskim możliwe jest powiedzenie *głupi jak krowa, osioł, koza, gęś, pies, świnia*. W serbskim języku ustalone porównania dla głupich mężczyzn ze zwierzętami domowymi to: *glup kao vo*.

Podłość

Pies, suka. *Kuja*, jako samica psa, może metaforycznie reprezentować kobietę gotową do niskich uczynków i podłości. W języku polskim w negatywnym znaczeniu, które można odnieść do kobiety, używa się słowa *suka*. Może ono oznaczać rozwiązłą kobietę, którą mówiący ocenia negatywnie, lub złośliwą kobietę, która działa wrogo wobec innych ludzi. W przeszłości termin „sukinsyn” etymologicznie wiązał się z „synem podłej matki”; dziś jednak funkcjonuje jako ogólne określenie obraźliwe, w serbskim użyciu odpowiadają mu wyrażenia *pasji sin*, *kučkin sin*, *kučkino kopile*. W języku serbskim istnieje wiele ustalonych porównań z leksemem *pas*, jedno z nich to *bezobrazan kao pas*.

Rola społeczna

Pies. Pies – symbol silnej i dominującej postaci w kręgu rodzinnym oraz w relacjach społecznych – w miarę rozwoju osiedli i powstawania licznych służb był postrzegany w analogii do zwierząt domowych, z odzwierciedleniem, stereotypowych cech w nowych warunkach społecznych i w kontekście wzmacniania instytucji ogólnospołecznych. Funkcjonariusze policji najczęściej zestawiani są ze zwierzętami z kategorii psów (*ker*, *keravac*, *džukela*, *pas*), co potwierdza dominację negatywnej reprezentacji psa w serbskim społeczeństwie na skali wartości odnoszącej się do relacji człowiek – zwierzę (v. Novokmet 2020a), co można tłumaczyć różnymi czynnikami społecznymi i religijnymi (Novokmet 2020b: 312). Słowo *pseto* w języku serbskim może również oznaczać ‘sługę lub posługę’.

* * *

Porównanie serbskich i polskich frazeologizmów zawierających nazwy zwierząt domowych ujawnia duże podobieństwo zarówno w sposobie tworzenia tych jednostek, jak i w wyborze zwierząt reprezentujących konkretne

cechy. Fakt ten jest zrozumiały w kontekście podobnych warunków gospodarczych oraz pokrewieństwa językowego i kulturowego.

Literatura

- Aleksovski Marinela, 2007, *Kontrastivna analiza poslovice s leksemom pas u poljskome i hrvatskome jeziku*, „Strani jezici: časopis za primijenjenu lingvistiku” 36, 2, s. 109–121.
- Anusiewicz Janusz, 1990, *Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie*, „Etnolingwistyka” 3, s. 95–141.
- Barčot Branka, 2017, *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Bartmiński Jerzy, 1974, „*Jaś koniki poit*” (*Uwagi o stylu erotyku ludowego*), „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” nr 2 (14), s. 11–24.
- Horváth Peter, Joković Miroljub, 1992, *Friedrich Salomo Krauss (1859–1938): folklorista, etnograf, seksolog*, Novi Sad: Institut za jugoslovenske književnosti i opštu književnost.
- Hrnjak Anita, 2015, *Rodni elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji. Doktorski rad*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Hrnjak Anita, 2017, *Frazeologija u rodnome okviru. Rodni elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji*, Zagreb: Školska knjiga.
- Hrnjak Anita, 2018, *Pogled na hrvatsku i rusku frazeologiju kroz prizmu roda*, „Suvremena lingvistika”, Vol. 44, No. 86, s. 243–259.
- Hrnjak Anita, 2022, *Žene, majke, kraljice među nama: odraz rodni stereotipa u hrvatskoj frazeološkoj neologiji*, [w:] *Šareni filološki stručak. Zbornik u čast profesorici Željki Fink Arsovske*, red. Anita Hrnjak, Branka Barčot, Zagreb: FF-press, s. 85–93.
- Hrnjak Anita, 2024, *Od žene–pume do modnog mačka: rodni stereotipi u hrvatskoj i ruskoj rodno obilježenoj frazeologiji s felinološkom komponentom*, [w:] *Mačke u slavenskim kulturama*, red. Dejan Ajdačić, Suzana Marjanić, Zagreb: Durieux, s. 99–114.
- Karadžić Vuk Stefanović, 1836, *Narodne srpske poslovice i druge različne, kao one u običaj uzete riječi*, Cetinje: Narodna štamparija.
- Kielak Olga, 2017, *Analogie między kobietą ciężarną a cielną krową*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 29, s. 171–189.
- Kielak Olga, 2020, *Zwierzęta domowe w języku i kulturze. Studium etnolingwistyczne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Komorowska Ewa, Szlachta Agnieszka, 2014, *Frazeologizmy i przysłowia z komponentem kot w języku polskim. Aspekt semantyczno-kulturowy*, [w:] *Životinje u frazeološkom ruhu. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa*, red. Ivana Vidović Bolt, Zagreb: FF-press, s. 215–230.
- Koncewicz-Dziduch Edyta, 2020, *Kulturowe aspekty „mowy nienawiści” we frazeologii animalistycznej w języku polskim i chorwackim*, „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” 6, s. 301–313 <https://journals.us.edu.pl/index.php/ZOOPHILOLOGICA/article/view/10972> dostęp 3.10.2025.
- Koncewicz-Dziduch Edyta, 2025, *Świat zwierząt w języku i kulturze. Studium porównawcze polskich i chorwackich frazeologizmów animalistycznych*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie.

- Mihalić-Menac Mira, 2007, *Hrvatski dijalektni frazemi sa sastavnicom mačak, mačka, mače i sl.*, „Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku” br. L, s. 505–516.
- Mosiolek-Kłosińska Katarzyna, 1995, *Motywacja związków frazeologicznych zawierających wyrazy „pies” i „kot”*, „Etnolingwistyka” 7, s. 21–31.
- Niebrzegowska Stanisława, 1990, *Potoczne konotacje słowa a znaczenia symboliczne w senniku ludowym*, „Etnolingwistyka” 3, 1990, s. 37–48.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2016, *Symbolika płodnościowa w polskim folklorze*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 28, 2016, s. 207–226.
- Novokmet Slobodan, 2020a, *Nazivi životinja u funkciji nominacije čoveka prema društvenoj ulozi u žargonu srpskog jezika*, [w:] *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 49/1, s. 307–319.
- Novokmet Slobodan, 2020b, *Nazivi životinja u srpskom jeziku. Semantička i lingvokulturološka analiza*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Novokmet Slobodan, 2024, *Mačke u Vukovim Srpskim narodnim poslovicama u odnosu na savremenu frazeološku situaciju*, [w:] *Mačke u slavenskim kulturama*, red. Dejan Ajdačić, Suzana Marjanić, Zagreb: Durieux, s. 55–66.
- Popović Ljudmila, 2008, *Jezička slika stvarnosti. Kognitivni aspekt kontrastivne analize*, Beograd: Studio LINE.
- Rak Maciej, 2007a, *Językowo-kulturowy obraz człowieka na podstawie animalistycznej frazeologii gwar Orawy, Podhala i Spisza*, [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przelomu wieków*, red. Wojciech Chlebda, Opole: Wydawnictwo UO, s. 111–117.
- Rak Maciej, 2007b, *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*, Kraków: Wydawnictwo „Scriptum” Tomasz Sekunda.
- Rak Maciej, 2016, *Wartościowanie w animalistycznej frazeologii gwar polskiej części Podtatrza*, [w:] *Słowiańska frazeologia gwarowa*, red. Maciej Rak, Kazimierz Sikora, Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 89–108.
- Rosch Eleanor, 1978, *Principles of Categorization*, University of California, Berkeley (online: https://commonweb.unifr.ch/artsdean/pub/gestens/f/as/files/4610/9778_083247.pdf, [dostęp: 3.10.2025]).
- SSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 3: *Zwierzęta*, cz. 1: *Zwierzęta domowe*. Koncepcja całości: Jerzy Bartmiński, red. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, zastępca red.: Katarzyna Prorok, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2024.
- Szadura Joanna, 2024, *Martovski mačak O nekim aspektima stereotipa o mačkama u poljskom jeziku i kulturi*, [w:] *Mačke u slavenskim kulturama*, red. Dejan Ajdačić, Suzana Marjanić, Zagreb: Durieux, s. 295–318.
- Štrbac Gordana, Štasni Gordana, 2023, *Lingvokulturološki aspekti leksema mačka u srpskom jeziku*, „Južnoslovenski filolog” LXXIX, sv. 1, s. 57–96.
- Štrbac Gordana, Štasni Gordana, 2024, *Tvorbeni i frazeološki aspekti leksema mačka u konceptualizaciji čoveka*, [w:] *Mačke u slavenskim kulturama*, red. Dejan Ajdačić, Suzana Marjanić, Zagreb: Durieux, s. 81–97.
- Szerszunowicz Joanna, 2014, *Definicja kognitywna jako składnik opisu leksykograficznego związków frazeologicznych z komponentem animalistycznym*, [w:] *Životinje u frazeološkom ruhu. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa*, red. Ivana Vidović Bolt, Zagreb: FF-press, s. 395–415.
- Vidović Bolt Ivana, 2011, *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- Vidović Bolt Ivana, Barčot Branka, Fink Arsovski Željka, Kovačević Barbara, Pintarić Neda, Vasung Ana, 2017, *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*, Zagreb: Školska knjiga.
- Vukajlija <https://vukajlija.com/>, [dostęp: 3.04.2026].
- Węzowicz-Ziółkowska Dobrosława, 1991, *Miłość ludowa. Wzory miłości wieśniaczej w polskiej pieśni ludowej XVII–XX wieku*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Wierzbicka Anna, 1999, *Język – umysł – kultura*, red. Jerzy Bartmiński, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wysoczański Włodzimierz, 2003, *Opozycja homo – animal z perspektywy reguł postępowania (na materiale frazemów wybranych języków)*, [w:] *Język a kultura*, t. 15, *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. Anna Dąbrowska, Wrocław: Wydawnictwo UWr, s. 81–95.
- Wysoczański Włodzimierz, 2023, *Kody językowo-kulturowe w polskiej frazematyce gwarowej*, Wrocław: Wydawnictwo UWr.

Streszczenie: Istniejące na gruncie słowiańskim studia nad frazeologią animalistyczną koncentrują się głównie na językach polskim i chorwackim oraz są osadzone w perspektywach etnolingwistycznych, kognitywnych i kulturowych. W pracach podkreśla się, że frazeologizmy animalistyczne służą przede wszystkim konceptualizacji człowieka i najczęściej niosą negatywne wartościowanie, zgodne z opozycją *homo – animal*. Ważnym obszarem jest przecięcie frazeologii animalistycznej i stereotypów płciowych, kształtowanych przez utrwalone opozycje kulturowe i metafory cielesne. Autor przedstawia poglądy frazeologów i etnolingwistów: Anity Hrnjak, Ałły Kiriliny, Macieja Raka, Włodzimierza Wysoczańskiego, Olgi Kielak, Slobodana Novokmeta, Edyty Koncewicz-Dziduch, Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej. Porównanie serbskich i polskich frazeologizmów z komponentami nazywającymi zwierzęta domowe (kotka / kocur, kura / kogut, suka / pies, koń, koziół, byk) wskazuje na podobieństwo zarówno w procesie tworzenia, jak i w wyborze prototypowych przedstawicieli cech, które są frazeologicznie nominowane.

Keywords: język polski; język chorwacki; język serbski; języki słowiańskie; frazeologia animalistyczna; zwierzęta domowe; stereotypy płciowe